

Éber Márk Áron

Ellenhegemónia-építés: Élni Gramsci ajánlatával

Absztrakt: Milyen eszközökre van szükségünk az egyetemes felszabadítás eléréséhez, és hogyan kell ezeket alkalmaznunk? Mi legyen a stratégiánk? Ez a szöveg ezekre a kérdésekre válaszol Antonio Gramsci ellenhegemónia-elméletére alapozva, amelyet a mai magyarországi politikai és kulturális intézményrendszer kontextusához igazít. Figyelembe veszi a jelenlegi helyzet történeti alakulását, és kiegészíti Gramsci keretét a „örömteli harcosság” fontosságával, valamint Carla Bergman és Nick Montgomery iránymutatásaival, amelyek a politikai küzdelemben részt vevő közösségek életének szervezésére vonatkoznak a társadalmi változás érdekében.

Kulcsszavak: ellenhegemónia, Gramsci, örömteli harcosság, mozgalom, baloldal.

Ha a cél az egyetemes felszabadulás, milyen eszközök és az eszközök milyen alkalmazása vihet közelebb ehhez? Mi legyen a stratégiánk? A felszabadulás egyik feltétele, hogy egyaránt ellent tudjunk tartani az uralkodó jobboldalnak (az uralkodó osztály jobbkezének) és főáramú-centrista-liberális ellenzékének, amit hagyományosan baloldallal szokás nevezni (az uralkodó osztály balkezének). Annak érdekében, hogy ez a(z) (ön)felszabadító vállalkozásunk sikerrel járjon, munkánkkal mindenekelőtt hozzá kell járulnunk az alávett osztályok megszervezéséhez, képességei fejlesztéséhez, erői kibontakozásához. Ez az írás azon szellemi dolgozókhoz szól, akik érdekelték az uralkodó osztály hatalmának aláásásában és közben képesek is arra, hogy hozzájáruljanak a dolgozó osztályok hatalmának újjászervezéséhez. Antonio Gramsci és követői ajánlata e célra az ellenhegemónia-építés elmélete – és gyakorlata.

„Az értelem lehet pesszimista, de az akaratnak optimistának kell lennie.”¹

„Az optimizmus olyan szükségesszerű reakció legyen, amelynek az értelem a kiindulópontja. Az egyetlen igazolható lelkesedés az, amely a létező valóság átalakítására törvé értelmes akarat, intelligens tevékenységgel és konkrét kezdeményezésekben megnyilatkozó gazdag képzelőerővel párosul.”²

Antonio Gramsci

¹ Sallay Géza fordítása. Sallay Géza: Antonio Gramsci. In: Gramsci, Antonio: *Marxizmus, kultúra, művészet – Válogatott írások*. Szerk.: Rózsa Zoltán, előszó és jegyzetek: Sallay Géza, ford.: Fogarasi Miklós – T. Király Erzsébet – Rózsa Zoltán – Sallay Géza. Budapest: Kossuth, 1965. [1929–1935] 14.

² Gramsci: *Marxizmus, kultúra, művészet – Válogatott írások*. 126–127.

Azért akarjuk megérteni, hogy megváltoztathassuk

Az elmélet akkor hasznos, ha segít nekünk megérteni, amit meg akarunk változtatni. Ha segít bennünket képet alkotni arról, mit, hogyan, kikkel, milyen eszközökkel, milyen várható ellenfelek ellen, milyen ütemben és milyen stratégiával kell átalakítanunk. Ehhez előbb meg kell ismernünk a körülöttünk lévő világot, alaposan tanulmányoznunk kell működését és összefüggéseit. Mindezt nem pusztán a megismerés örömeért végezzük. A megismerés annyiban érdekelt, hogy célja az átalakítás.

Megismerésnek és érdeknek, értelmezésnek és változtatásnak, elméletnek és gyakorlatnak egységet kell alkotnia, dialektikus egységben kell összeforrnia. Önmagában egyik sem elegendő; mindkét elem szükséges, de önmagában egyik sem elégséges. „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; a feladat az, hogy megváltoztassuk” – írta jól ismert módon tizenegyedik Feuerbach-tézisét Karl Marx.³ Csakhogy – tette ehhez hozzá József Attila – „nem elegendő, hogy át akarják alakítani az emberek a világot, a világot ehhez meg is kell érteniök.”⁴

Ha nem értjük meg jól, ha félreértjük, sosem *leszünk képesek* megváltoztatni. Ha nem eleve a megváltoztatás céljával ismerjük meg, sosem *leszünk képesek* átalakítani. Ezért fut zátonyra a felszabadító mozgalmak megannyi nekirugaszkodása (mert nem értették meg elég jól), és ezért vall kudarcot felszabadító szándékú megismerés szempontjából a polgári filozófia és a szaktudományok megannyi kísérlete (mert nem megváltoztatni, hanem csak megismerni, helyben hagyni vagy megerősíteni akarták). Ezért kell újraegyesíteni elméletet és gyakorlatot; amennyire csak lehetséges, egységbe kell vonni teóriát és praxist, megismerést és érdeket, értelmezést és a megváltoztatás szándékát. Azért akarjuk megérteni, hogy megváltoztathassuk.

E feladatra a legcélszerűbbnek Antonio Gramsci és követői ajánlatát látom: az ellenhegemónia-építés elméletét – és gyakorlatát.

Az alábbiakban elsőként az *új szem* „Az elmélet forradalma” című sorozatának három írását értelmezem. Kritikai reflexióimban mérlegre teszem e szövegek szerzőinek javaslatait, elismerve mindazt, ami – álláspontom szerint – előremutató bennük, miközben bírálom is ajánlataik egyes (számomra elégtelennek tűnő) megoldásait, illetve hiányosságait. Ezt követően *A német ideológia* egy rövid, de klasszikus szöveghelyének újraértelmezése, aktualizálása és kibontása nyomán Antonio Gramscit hívom segítségül: egyfelől a történelmi blokk általa ajánlott koncepcióját, valamint ellenhegemónia-építésre tett ajánlatát rekonstruálom. Zárásként az itt és mostra vonatkozóan is megfogalmazom az ellenhegemónia-építés elméleti és gyakorlati ajánlatát.

³ Marx, Karl: Tézisek Feuerbachról. In: Marx, Karl – Engels, Friedrich: *Marx és Engels válogatott művei*. I. kötet. Budapest: Kosuth, 1977. [1845] 70–73., itt: 73.

⁴ József Attila: A szocializmus bölcselete. *Szocializmus* 24. évf., 8. sz. (1934). 348–351.

Ajánlatot tenni – de milyen gyakorlatra? (Bagi Zsolt írásához)⁵

Bagi Zsolt szerint a legtöbb, amit tehetünk, ha „ajánlatot [teszünk] egy másik világ együttes létrehozására.” Nézete szerint ezt elsődlegesen elméletíróként, szövegek alkotóiként tehetjük meg: „...ajánlatot teszünk, javasunk, kihívunk, hogy olvasóink éljenek a szövegünkkel.” Bővebben idézve: „Mi *elméletírók* nem azért írunk, hogy vezessünk, nem azért, hogy megmondjunk: ajánlatot teszünk, javasunk, kihívunk, hogy olvasóink éljenek a szövegünkkel.” (Kiemelés tőlem.)

Egyetértek azzal, amit sugall: az elmélet a gyakorlat elmélete, vagy legalábbis annak kell lennie, azzá kell válnia. Úgy gondolom azonban, hogy ennél az ajánlatnál jelenleg többre van szükség részünkről. Nem pusztán „elméletírókként” van dolgunk, hanem a *gyakorlat*, egy másik világ együttes létrehozásának tevőleges praxisa is feladatokat ró ránk. A megismerés és a megértés gyakorlatán *túl*, az elméletírás praxisán *túl* a *stratégiaalkotásból*, a *szervezésből*, a *cselekvésből* is ki kell vennünk a részünket. Nemcsak szerzőként, hanem cselekvőként is be kell avatkoznunk – példát adva, mintát mutatva másoknak.

Bagi Zsolt ezt írja:

Nem egyszerűen arról van szó, hogy az esemény után már nem hagyjuk másokra (a politikusra, az újságíróra, a *spin doctor*ra, az entellektüelre) a vezetés és a megmondás terhét. Arról van szó, hogy alapvető politikai problémánk van a megmondással éppúgy, mint a vezetéssel. (Kiemelés az eredetiben.)

Rendben. E gesztussal azonban még hatalmas játékkeret hagy szabadon az elméletírás gyakorlata, valamint a megmondás és vezetés (joggal elutasított) praxisa között. Bőven marad elegendő mozgástere a cselekvésnek a megmondáson és a vezetésen *kívül* is. Nem kell (politikai) vezetővé válni, pláne nem szükséges (valóban visszás) kinyilatkoztató-megmondó praxist kialakítani. De az elméleti munka sem elegendő – önmagában. Szükséges, de önmagában aligha elégséges.

Nem elégedhetünk meg tehát az elméletíró és az elméletírás praxisával; ajánlatunk „egy másik világ együttes létrehozására” nem merülhet ki elméleti szövegek írásának és befogadásának egyetemi-kutatói gyakorlatában. Bagi Zsoltnál sem merül ki ebben, mégis hiányzik nála a döntő lépés a praxis felé. A *stratégiaalkotás*, a *szervezés*, a *cselekvés* kellően nagy játékkeret enged számunkra egyfelől az elméletírás, másfelől pedig a vezetés és a megmondás szélsőértékei között.

Elméletet – de a mozgalom számára? (Kapelner Zsolt írásához)⁶

Kapelner Zsolt a baloldali mozgalmak betegségtanát, patológiáit sorolja: szerinte a baloldali közeg, a mozgalom fő jellegzetessége, hogy minden látszat ellenére eltorzítja az elméletet, a mozgalmi önzonosság forrásává vagy inkább pótlékává teszi, vagy éppen ellenkezőleg, aláveti az akcionista gyakorlatnak. Így vagy úgy, az elmélet kérdése a ‘te kinek az oldalán állsz?’ kérdésévé alakul át, és ezzel megnyomorítja az elméletet.

Az eredmény Kapelner Zsolt szerint is hasonló ahhoz, amit Bagi Zsolt is elutasítandónak lát: „Így a baloldali közeg a töprengéssel szemben a »megmondást«, az intelligenciával szemben a szellemességet, a kritikával szemben a dogmatizmust, szellemi konformizmust és a vélekedések polarizálódását ösztönzi.”

Nos, könnyen lehet, hogy az általa megismert baloldali közeg ilyen patológikus arcát is mutatta. Ha a mozgalom ilyennek mutatkozik, valóban elkelnek a kórképet feltáró és a gyógyítást előírányzó javaslatok. Tökéletesen érthetően következnek e tapasztalataiból a patológiákra jóakaratóan reflektáló diagnosztikus

⁵ Bagi Zsolt: Élni az ajánlattal. *új szem*, 2023. URL: <https://ujszem.org/2023/12/27/elni-az-ajanlattal/>. Hozzáférés: 2025.01.19. E fejezetben minden idézet ebből az írásból származik.

⁶ Kapelner Zsolt: Elmélet és mozgalom. *új szem*, 2023. URL: <https://ujszem.org/2023/01/12/elmelet-es-mozgalom/>. Hozzáférés: 2025.01.19. E fejezetben minden idézet ebből az írásból származik.

és terapeutikus javaslatok. Nem szükségszerű ugyanis, hogy mindez így maradjon, ellenkezőleg: elsőként igenis a mozgalmi dinamikákat eltorzító bajokat kell meggyógyítani, magát e baloldali közeget kell rendbe tenni.

Kapelner Zsolt álláspontja szerint intellektuális bátorságra van szükségünk: le kell számolnunk szellemi kishitőségünkkel. Azt javasolja, hogy tevékenységünket ne korlátozzuk pusztán hiánypótlásra, helyzetünket ne tekintsük eleve lemaradásban lévőnek, ne gondoljuk feladatunknak az állítólagosan előttünk haladók szellemi utolérését. Egyetérték vele: ne pazaroljuk el minden időnket és energiánkat a „felzárkózásra”, helyette inkább vegyük magunknak a bátorságot, hogy a saját tapasztalatainak jogán fogalmazzuk meg nézeteinket. A világ általunk megismert szelete igenis feljogosíthat bennünket arra, hogy a világ más sarkainak tapasztalatait összegzőkkel *egyenrangú viszonyban* fogalmazzunk meg saját állításainkat és törekvéseinket.

Szándéknyilatkozatát mégis túlságosan távol esőnek érzem azon gyakorlati és reális kihívásoktól, amelyeket az előttünk álló szellemi és politikai küzdelmek realitásai felvetnek. Az elmélet elsődleges feladatának Kapelner Zsolt a követendő *értékek és elvek* meghatározását tekinti – ezzel egyszerre céljelölő és eszközválasztó, tervezési és eljárásrendi javaslatot téve. Írása zárlatában a valóban felszabadító stratégiákat keresve így fogalmaz: „[...] túl kevés elméletünk van arról, hogy pontosan melyek azok az értékek és elvek, amelyek jegyében ezzel a fennálló renddel szembeszállunk. A baloldal többé-kevésbé sejti, hogy mi ellen küzd, de alig van valami fogalma arról, hogy *miért*.” (Kiemelés az eredetiben.)

Valamivel ez után:

[...] arra van szükség, hogy szisztematikusan, körültekintően és mélyrehatóan reflektáljunk arra a kérdésre, melyek pontosan azok az *értékek*, amelyek jegyében meg akarjuk változtatni a fennálló társadalmat. [...] A lehető legkomolyabban fel kell vetnünk azokat a legalapvetőbb elméleti, filozófiai kérdéseket, hogy mi teszi az emberi életet és az emberközi viszonyokat *értékessé*, melyek azok az erkölcsi és politikai *elvek*, amelyek döntéseinknek irányt és korlátokat szabnak. (Kiemelés tőlem.)

Zárómondatával is egyetérték: „Mindez természetesen nem elégséges a valóban létező társadalom tényleges felszabadításához, de alighanem szükséges hozzá.” Szükséges, de önmagában nem elégséges, valóban. Mert feladatként még visszamarad, hogy mindemellett e mozgalomnak diagnózist és stratégiát is kell alkotnia, szerveznie, önszerveződnie és cselekednie is kell. Ehhez pedig nemcsak leíró elméletre, hanem a *gyakorlat elméletére* is szükségünk van.

Az elmélet szerepe ezért mindenképpen elismerendő. Nem rendelhető a gyakorlat alá – Kapelner Zsolt szerint sok esetben ez történik, s éppen ezt az alávetést fedi el a látszat, hogy a baloldalon a legtöbb vita jellegzetesen elméleti vitának tűnik, miközben valójában gyakorlati-politikai vita, amely maga alá gyűri a tényleges elméleti és kritikai gondolkodást. Fontos azonban leszögezni: a mozgalom gondolkodása nem az általában vett erényes élet elveit keresi, nem az univerzális értékek vagy az egyetemesen értékes(nek) tekintett tevékenységek rangsorát kívánja felállítani, hanem *a felszabadító mozgalmi praxis számára* keres megfelelő elvi és gyakorlati megfontolásokat. Kapelner Zsolt sem gondolja ezt másként, maga is deklarálja ezt:

A mozgalomnak meg kell értenie a társadalmi valóságot, nem pusztán a megértés kedvéért, hanem hogy megváltoztassa azt: ahogy az orvosnak is meg kell értenie az emberi test működését azért, hogy egészségessé tegye azt. [...] Épp így a mozgalomnak meg kell értenie a társadalmi valóságot azért, hogy megváltoztassa.

Mintha azonban mégsem vonná le belőle a kellő következtetést, amely szükséges vagy legalábbis üdvös volna: a felszabadító mozgalmi praxis éles konfliktusok, politikai ütközetek *előtt áll*. A felszabadulás lehetősége ugyanis nem eleve adott és nem is adódik magától. Meg kell érte küzdeni, e harc közben pedig nem az erényes élet absztrakt elvei és legfőbb értékei állnak a mozgalmi gondolkodás és cselekvés

középpontjában.

Úgy gondolom, minden ilyen küzdelemre hívó helyzetben helyesebb a valóságos erőviszonyokból és ezek valóságos dinamikáiból kiindulni, mintsem mindenekelőtt deklarálni a feddhetetlen elveket és rangsorolni a követendő értékeket. Mozgalmunkkal ugyanis harcba indulunk a felszabadulásért, a fennálló erőviszonyok megváltoztatásáért, és e küzdelemben igenis győzni akarunk, nem pedig veszíteni; el akarjuk érni céljainkat, nem pedig erényes vesztesékké akarunk válni.

El kívánjuk kerülni, hogy az első csatában hősi halált halva a mozgalom csak feddhetetlen elveit hagyhassa örököül, valamint azt a megnyugtató-önigazoló vélelmézést, miszerint *az erkölcsi győzelem akkor is a miénk*. Nos, nem. Térjünk vissza a moráltól, az értékektől, az elvektől és az eszményektől a valóságos erőviszonyokhoz! A gyakorlat elméletének ezek struktúrájából kell kiindulnia! Az elsők a realitások – álláspontom a realistáké.⁷

A forradalom keresése – autonomista tévúton? (Kiss Viktor írásához)⁸

Elmélet és gyakorlat szintézisét keresi Kiss Viktor is. Mint írja: „Az elmélet a gyakorlat (vagyis az osztályharc) *részeként* jött létre, és az adott mozgalom (a párt) *száma*ra készült. Célja az volt, hogy fenntartsa az osztály harci morálját, és győzelemre segítse a szocializmus ügyét, amely világtörténelmileg szükségszerűnek tetszett.” (Kiemelés az eredetiben.)

Így volt és – nézetem szerint – így is volt helyénvaló. Csakhogy Kiss Viktor szerint ez a dialektikus egység széthullott: egyfelől a forradalom elméletére, másfelől az elmélet forradalmára. Sőt, a baj még nagyobb, mint írja: „...a baloldali apró darabokra hullik széjjel. A nagy szétesés során pedig mindenki viszi, ami a keze ügyébe kerül, amiben érintett, vagy ami számára leginkább fontosnak és megőrzendőnek tetszik.” (Kiemelés az eredetiben.)

A baloldali gyakorlatok így hellyel-közzel megmaradnak ugyan, a forradalmi praxis, a forradalomhoz vezető gyakorlat útja azonban mindinkább kétségessé válik. Kiss Viktor figyelemre méltó munkák sorában keresi az odavezető utat – és véli megtalálni azt a posztmarxizmusban és az autonomizmusban.⁹ Nem osztom az álláspontját; nagyon nagyra értékelem viszont, hogy *következetesen keresi* a forradalmi stratégiát és hogy hosszú évek óta *elkötelezetten* az antikapitalizmus megújításának lehetőségeit kutatja. Egyet nem értésünk ellenére ez a törekvés feltétlenül tiszteletre méltó.¹⁰

„Előlről kezdeni minden elemzést és kritikát”¹¹ – zárja írását Kiss Viktor Michel Foucault-t idézve. Rendben, legyen így! Kezdjük előlről! Hol máshol, mint Karl Marxnál és munkatársánál-szerkesztőjénél, Friedrich Engelsnél?

⁷ Részleteiben is látható e nézetkülönbség néhány évvel korábbi vitánkban a baloldali populizmusról: Kapelner Zsolt: Populizmus és a nép mítosza. *Mérve*, 2018. URL: <https://merce.hu/2018/04/20/populizmus-es-a-nep-mitosza/>. Hozzáférés: 2025.01.19. Éber Márk Áron: A népszerű baloldalért. *Mérve*, 2018. URL: <https://merce.hu/2018/04/27/a-nepszeru-baloldal-ert/>. Hozzáférés: 2025.01.19.

⁸ Kiss Viktor: A forradalom keresése – Vannak-e még járható utak? *új szem*, 2023. URL: <https://ujszem.org/2023/03/31/a-forradalom-keresese-vannak-e-meg-jarhato-utak/>. Hozzáférés: 2025.01.19. E fejezetben minden idézet ebből az írásból származik.

⁹ Számos vonatkozó írása közül itt két könyvét említem: Kiss Viktor: *Ideológia, kritika, posztmarxizmus – A baloldal új korszaka felé*. Budapest: Napvilág, 2018., valamint: Kiss Viktor: *Kívül/Beliül – Egy új politikai logika*. Budapest: Napvilág, 2021.

¹⁰ Egyfelől nagyrabecsülés, másfelől részletekbe menő kritikám dokumentuma: Éber Márk Áron: A „posztmodern kapitalizmus” félreértései – Kiss Viktor újabb társadalom- és politikaelméleti munkáinak bírálata. *Eszmélet* 34. évf., 135–136. sz. (2022). 150–176.

¹¹ Foucault, Michel: Folter ist Vernunft. In: Foucault, Michel: *Schriften in vier Bänden*. III. kötet. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2003. 514.

Induljunk ki hát mi is a realitásokból, a valóságos erőviszonyokból. Vizsgáljuk meg a fennálló erőviszonyokat, képezzük le klasszikus elméletekkel azok terét és dinamikáját, keressük meg e térképen a saját valóságos helyünket, majd nézzük meg, mit tehetünk ebben a helyzetben, hogyan gyűjthetünk és fejthetünk ki erőt ebből a pozícióból!

Az uralkodó osztály – és uralkodó gondolatai (Marx és Engels klasszikus sorairól)¹²

Kiindulópontul *A német ideológia* klasszikus elemző sorait választom: „Az uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok [...]”. Az egyenlet megfordításával ez azt jelenti, hogy „az uralkodó gondolatok” „minden korszakban” „az uralkodó osztály gondolatai”. Az idézet e tényállítás magyarázatával folytatódik: „[...] az az osztály, amely a társadalom uralkodó *anyagi* hatalma, az egyszersmind uralkodó *szellemi* hatalma is.” (Kiemelés az eredetiben.) Az uralkodó osztály számára tehát az *anyagi* hatalom megszerzése és felhalmozása teszi lehetővé, hogy a gondolatok *szellemi* birodalmát is uralja. Ennek döntő oka pedig az, hogy ez az osztály rendelkezik az anyagi és a szellemi termelés eszközei felett:

Az az osztály, amely az *anyagi termelés eszközeit* kezében tartja, ezzel egyszersmind a *szellemi termelés eszközei* fölött is rendelkezik, úgyhogy ezzel egyszersmind azoknak a gondolatai, akik híján vannak a szellemi termelés eszközeinek, átlagban neki [az uralkodó osztálynak] vannak alávetve. Az uralkodó gondolatok nem egyebek, mint az uralkodó anyagi viszonyok eszmei kifejezése[i], a gondolat[ok]ként megfogalmazott uralkodó anyagi viszonyok; tehát éppen azoké a viszonyoké, amelyek az egyik osztályt uralkodóvá teszik, vagyis ez osztály uralmának gondolatai. (Kiemelés tőlem.)

Mármost kik alkotják az uralkodó osztályt? Olyan pozíciók betöltői, akik meghatározó *termelési eszközökkel rendelkeznek* – akik a kezükben tartják az *anyagi, illetve a szellemi termelés eszközeit*. Mielőtt azonban részletesebben is kibontanánk, milyen viszonyok kötik össze őket, egyelőre elégedjünk meg annyival, hogy tisztázzuk e pozíciókat, azokat az osztályhelyzeteket, amelyeket elfoglalnak. Eszerint a szóban forgó szereplők részben magántulajdonosai termelőeszközöknek (vagyis tőkének), részben e termelőeszközök irányítói-igazgatói (menedzserek), részben vezető politikai tisztviselők.

Csakhogy *A német ideológia* idézett szövege így folytatódik:

[...] ezen az [uralkodó] osztályon belül *az egyik rész* az illető osztály gondolkodóiként lép fel (az osztály aktív konceptív ideológusaiként, akik ez osztály önmagáról táplált illúziójának kialakítását teszik fő megélhetési águkká), míg a *többiek* ezekhez a gondolatokhoz és illúziókhoz inkább passzív és receptív módon viszonyulnak, mert ők a valóságban *az aktív tagjai az osztálynak* és kevesebb idejük van a[rra], hogy saját magukról illúziókat és gondolatokat alkossanak. (Kiemelés tőlem.)

Eszerint az uralkodó osztály „aktív tagjai” (üzletemberek és politikai vezetők) más feladatkörök ellátásával vannak elfoglalva, nem érnek rá arra, hogy saját tevékenységükről illúziókat tápláljanak. Azok megnevezésével, akik az uralkodó osztály „önmagáról táplált illúziójának kialakítását teszik fő megélhetési águkká”, Marx és Engels az értelmiség, a kulturális termelők, ideológusok befolyásosabb szereplőit helyezte a térképre. Az elvégzendő munkák ugyanis az uralkodó osztályon *belül* is el vannak osztva az osztály különböző alkotórészei között. A munkamegosztás az uralkodó osztályt is különböző „részekre” tagolja; olyan alkotóelemekre, amelyek eltérő tevékenységi körök ellátására szakosodtak.

Ennél azonban többről van szó: „Ezen az osztályon belül az osztálynak ez a kettéhasadása még a két rész bizonyos szembehelyezkedéséig és ellenségességéig is fejlődhetik, ez azonban minden olyan gyakorlati

¹² Marx, Karl – Engels, Friedrich: *A német ideológia*. In: Marx, Karl – Engels, Friedrich: *Marx és Engels válogatott művei*. I. kötet. Budapest: Kossuth, 1977. [1845–1846] 74–128. E fejezetben minden idézet ebből az írásból származik, a 98–99. oldalról.

összeütközésnél, amikor maga az osztály kerül veszélybe, magától megszűnik [...]”. Vagyis mi történik akkor, amikor a szóban forgó osztály uralkodó helyzete megrendül? Ekkor „[...] még a látszata is eltűnik annak, mintha az uralkodó gondolatok nem az uralkodó osztály gondolatai lennének és ez osztály hatalmától megkülönböztetett hatalmuk volna.”

Összegezve: ha egy korszakban az uralkodó gondolatok között konfliktusokat, vitákat, feszültségeket érzékelünk, akkor ebben alighanem az uralkodó osztályon *belüli* részek összeütközései, küzdelmei fejeződnek ki. Amint pedig az uralkodó osztály e különböző részei közös érdekeik miatt összezárnak, akkor „még a látszata is eltűnik annak, mintha az uralkodó gondolatok nem az uralkodó osztály gondolatai lennének”.

Most próbáljuk meg rekonstruálni valamivel pontosabban, kiket érthetünk e sorok alapján uralkodó osztályként! Milyen pozíciók betöltőit? Kik uralkodnak osztályként? Az uralom és az uralkodás képzeiteihez elsődlegesen valószínűleg *politikai* szereplőket társítunk. Ez nem tévedés, de nem is teljesen pontos.

Marx és Engels elsődlegesen a termelőeszközök (a tőke) magántulajdonosait és működtetőit, azaz a burzsoáziát vagy tőkésosztályt és az ezek igazgatásával megbízott szereplőket értették az uralkodó osztály alatt. A tulajdonosi és menedzseri feladatkörök Marx és Engels korában jellemzően még nem váltak el élesen egymástól.¹³ Ma azt mondanánk, hogy a nagytőkések (tulajdonosok) és e nagytőke működtetői (menedzserei, igazgatói) egyaránt az uralkodó osztályba tartoznak.

Marx és Engels másodlagosan az állam vezetőit, a közhatalom birtokosait sorolta az uralkodó osztályba: a jelentősebb politikai intézmények vezető pozícióinak betöltőit. Ők együtt az uralkodó osztály „aktív tagjai”, akiknek „kevesebb idejük van a[rra], hogy saját magukról illúziókat és gondolatokat alkossanak”, ezért ők „ezekhez a gondolatokhoz és illúziókhoz inkább passzív és receptív módon viszonyulnak”. Helyettük gondolkodnak a véleményformáló értelmiségiek „az osztály aktív konceptív ideológusaiként, akik ez osztály önmagáról táplált illúziójának kialakítását teszik fő megélhetési águkká”.

Némileg más megközelítésben őket együttesen uralkodó elitként szokás megnevezni.¹⁴ Alkotórészeire bontva pedig különböző elitcsoportokként.¹⁵

Akkor járunk el azonban a marxi hagyomány szelleméhez hűen, ha viszonyokból indulunk ki, és az uralkodó osztályt pozíciók közötti erőviszonyok tereként, illetve e pozíciók betöltőinek összességéként fogjuk fel (nem pedig csoportok összességéként vagy emberek halmazaként). Az uralkodó osztály tagjai így elsősorban nem személyükben érdekesek a számunkra, hanem erőviszonyok megszemélyesítőiként,

¹³ E különbségtételt inkább Max Weber nevéhez szoktuk kötni, ő megkülönböztetett meg ugyanis „birtok szerinti” (azaz lényegében tulajdonosi) és „nyereség vagy kereset szerinti” (azaz lényegében alkalmazotti-igazgatói) osztályokat: Weber, Max: Politikai közösségek – Hatalommegoszlás a közösségen belül – osztályok, rendek, pártok. Ford.: Józsa Péter. In: Weber, Max: *Gazdaság és társadalom – Szemelvények*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. [1920] 241–255. De különösen: Weber, Max: Rendek és osztályok. Ford.: Erdélyi Ágnes. In: Weber, Max: *Gazdaság és társadalom – A megértő szociológia alapvonalai*. I. kötet. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987. [1920] 303–308.

¹⁴ Az elitelméletek „italiai iskolája”, vagyis Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca és Robert Michels helyett itt mégis inkább C. Wright Mills amerikai szociológust hivatkozom, aki az uralkodó elit felfogását egy tisztázó lábjegyzetben élesen elhatárolta az uralkodó osztály koncepciójától, noha tényszerűen ugyanarról volt szó. Mills elhatárolódási gesztusa aligha lehetett független az ötvenes évekbeli Egyesült Államok mccarthysta kommunistaüldözésétől, a „a vörösöktől való rettegés” (*red scare*) újabb hullámától; könyve ugyanis eredetileg 1956-ban jelent meg: Mills, C. Wright: *Az uralkodó elit*. Ford.: Kaposi Tamás. Budapest: Gondolat, 1972. [1956] 283. old., * lábjegyzet.

¹⁵ A hazai elitkutatások köréből feltétlenül kiemelendő két nagyszerű szerző (Szalai Erzsébet és Sebők Miklós), valamint az ő (legalább két) remek könyvük: Szalai Erzsébet: *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Budapest: Aula, 2001. Valamint: Sebők Miklós: *Paradigmák fogságában – Eliték és ideológiák a magyar pénzügyi kapitalizmusban*. Budapest: Napvilág, 2019.

érdekek megtestesítőiként, pozíciók betöltőiként.¹⁶

Az uralkodó osztályt eszerint az uralkodó pozíciók és a köztük kialakult *erőviszonyok* alkotják (a gazdasági-üzleti, a politikai-állami, illetve a vezető értelmiségi-ideológiai pozíciók közötti relációk). Az uralkodó osztály ilyenformán egy *hatalmi erőter*.¹⁷ Olyan *mező*, amelyen belül a munkamegosztásnak köszönhetően különböző részek különülnek el, amelyek között *érdekszövetségek*, *érdekszövetségi hálók* alakulnak ki, amelyek körül intézményes burkokat találunk: cégeket, vállalatokat, bankokat, befektetési és tőkealapokat, pártokat, intézeteket, médiumokat, szerkesztőségeket és így tovább. Meghatározott tőkéscsoportok (vagy egyes konkrét tőkések) szövetségeket köt(het)nek meghatározott pártokkal (vagy egyes konkrét politikusokkal) és meghatározott médiumokkal-intézetekkel (vagy egyes konkrét értelmiségi ideológusokkal), közös érdekeik érvényesítésére és szövetségi céljaik elérésére. Eközben gyakran éppen az uralkodó osztály egy másik *érdekszövetségével* ütköznek össze, kerülnek érdekellentétbe.

Az uralkodó osztály ilyenformán viszonylag ritkán mutatkozik egységesnek. Jellemzően nem is reagál egységesen. Általában akkor tűnik egyneműnek és tagolatlannak, amikor egységesen, osztályként éri fenyegetés. Egységesnek mutatkozik például az alávetett osztályok támadásaival szemben, amikor a dolgozó osztályok küzdelmei az uralkodó osztály *egészének létét* veszélyeztetik. Ekkor összезár.¹⁸

Máskülönben a különböző érdekszövetségek versengenek egymással az uralkodó osztályon *belül*. Az egyes érdekszövetségi hálók a társadalom más osztályainak és csoportjainak megszervezésére és mozgósítására törekszenek. A maguk céljai elérésére bevonják őket szövetségi hálójukba, azaz megszervezik és mozgósítják őket akarataik érvényesítése érdekében.

Bár az érdekszövetségeket jelölő kifejezések állandóságot-változatlanságot sugall(hat)nak, ezek mozgóalakulók erőviszonyok. Kisebb-nagyobb mértékben állandóan mozgásban-formálódásban vannak. Bennük és közöttük egyaránt intenzív dinamika figyelhető meg: konkurencia és kompromisszumkeresés, rivalizálás és együttműködés, összeütközés és kiegyezés, konfliktus és kooperáció. Egyszerre zajlik köztük küzdelem – érdekharc –, miközben cinkosai is egymásnak. Az érdekütközések felszíne alatt hallgatólagos egyetértés rejlik.

Összefoglalva: az uralkodó osztály az erőviszonyok tere, mozgó érdekviszonyok által tagolt hatalmi mező, *amin belül* az uralkodó osztály egyes „részei” (alkotóelemei) között munkamegosztás, konkurencia(harc) és együttműködés is megfigyelhető. *Egyrészt* munkamegosztás „az [uralkodó] osztály gondolkodói” (azaz értelmisége, kulturális termelői, ideológusai) és az osztály „aktív tagjai” (azaz tulajdonosai és döntéshozói)

¹⁶ Marx írja *A tőke* első kötetének első kiadásához írott előszavában: „Egy szót esetleges félreértések elkerülése végett. A tőkés és a földbirtokos alakját semmiképpen sem festem rózsás színben. De *személyekről* itt csak annyiban van szó, amennyiben azok *gazdasági kategóriák megtestesítői, meghatározott osztályviszonyok és érdekek hordozói*. Álláspontom [...] bármely más álláspontnál kevésbé teheti felelőssé az egyest olyan viszonyokért, amelyeknek ő társadalmilag terméke, bármennyire följük emelkedhetik is szubjektíve.” Marx, Karl: *A tőke – A politikai gazdaságtan bírálata*. I. kötet. Budapest: Szikra, 1955. [1867] 13–14. (Kiemelés az eredetiben.)

¹⁷ Ez az oka annak, hogy a fiatal Pierre Bourdieu még uralkodó osztályról írt, idővel azonban áttért a hatalmi mező koncepciójára: Wacquant, Loïc: *Társadalmi praxeológia – A bourdieu-i szociológia struktúrája és logikája*. In: Bourdieu, Pierre – Wacquant, Loïc: *Megbívás reflexív szociológiára*. Ford.: Fáber Ágoston. Budapest: L'Harmattan, 2024. 29–91., itt: 33. old., 8. lábjegyzet.

¹⁸ Frank Parkin figyelemreméltó elképzelése szerint az osztály sajátos jellegzetessége inkább az lehet, hogy képes társadalmilag elzárkózni, bezárkózni, egyes erőforrásokat elsajátítani és másoktól elzárni. A kulcskifejezés nála a társadalmi zár, illetve a társas elzárkózás (*social closure*). Parkin, Frank: *Strategies of Social Closure in Class Formation*. In: Parkin, Frank (szerk.): *The Social Analysis of Class Structure*. London: Tavistock, 1974. 1–18. Bővebben: Parkin, Frank: *Marxism and Class Theory – A Bourgeois Critique*. New York: Columbia University Press, 1979. Max Weber ezt sokkal inkább a rendek (*Stände*), semmint az osztályok sajátosságaként írta le: Weber, Max: *Politikai közösségek – Hatalommegosztás a közösségen belül – Osztályok, rendek, pártok*. Ford.: Józsa Péter. In: Weber: *Gazdaság és társadalom – Személyvények*. 241–255. De különösen: Weber, Max: *Rendek és osztályok*. Ford.: Erdélyi Ágnes. In: Weber: *Gazdaság és társadalom – A megértő szociológia alapvonalai*. 303–308. Ennek kapcsán: Éber Márk Áron: *Összезárunk, tehát vagyunk – A feltételes társadalmi kizárás és beengedés rendi szerveződései a kapitalista osztálytársadalmakban és az informalitás*. *Replika* 31. évf., 115–116. sz. (2020). 119–129.

között. *Másrészt* konkurencia(harc) az uralkodó osztályon belüli érdekszövetségek között. *Harmadrészt* együttműködés az uralkodó osztály különböző részei között.

Mielőtt *A német ideológia* vonatkozó tételeinek értelmezését Antonio Gramsci a hegemoniáért folytatott küzdelemről vallott nézeteivel egészíteném ki, vessünk egy rövid pillantást az itt és most fennálló erőviszonyokra.

Az erőviszonyok átrendezése – kinek az érdekében?

Melyek az uralkodó osztályon belül a főbb érdekszövetségek itt és most? Legalapvetőbb felosztásban két versengő érdekszövetségi hálót jelölhetünk meg. Egyfelől adott a jelenlegi magyarországi államhatalmat birtokló jobboldal érdekszövetsége. Önértelmezése és ideológiája szerint ez „a magyarság”, „a nemzet”, „a haza”, a „magyar családok”, és „a normalitás” nevében, illetve védelmében mozgósítja aktív tagjait és gondolkodóit – továbbá az uralkodó osztályon *kívüli* támogatóit és szavazótáborát. Ez az *uralkodó osztály jobbkeze*. Másfelől vele szemben adott egy baloldalinak mondott, de irányultságát tekintve liberális-neoliberális érdekszövetség. Önértelmezése és ideológiája szerint ez „a demokrácia”, „a Nyugat”, „az Európai Unió”, „a haladás” és „a felzárkózás” nevében, illetve védelmében mozgósítja aktív tagjait és gondolkodóit – továbbá az uralkodó osztályon *kívüli* támogatóit és szavazótáborát. Ez az *uralkodó osztály balkeze*.¹⁹

Csak hogy előbb 2021 ősze, majd 2024 tavasza óta intenzív átalakulás zajlik az uralkodó osztályon belül. Az uralkodó osztály balkeze az elmúlt évtizedben szemlátomást meggyengült, egyfajta bomlási és átalakulási folyamat vette kezdetét. Régi politikai képviselőinek pozíciói mind gyorsabban hanyatlani kezdtek, miközben új kihívók jelentek meg a színen.²⁰ Fellépésükkel az új kihívók az alávetett osztályok akaratának megjelenítésére is ígéretet tesznek. Elsődlegesen és legfőképpen azonban nem a dolgozó osztályok érdekeit érvényesítik, hanem az uralkodó osztályon *belső* erőviszonyok átátalakítását célozzák meg. Ehhez viszont az uralkodó osztálynak egységesen alávetett, dolgozó osztályok támogatását és szavazóit is mozgósítani próbálják.

Mindez jobban érthetővé válik, amint szélesebb perspektívából tekintünk az uralkodó osztály belső erőviszonyaira és átrendeződésére. A kelet-közép-európai térség, és benne a magyar állam és a magyar társadalom, alapvetően félperifériás pozíciót foglal el a tőkés világrendszerben. A helyi érdekviszonyok is tágabb geopolitikai-gazdaságtani összefüggésekbe ágyazódnak. Az uralkodó osztály különböző *belső* érdekszövetségei eltérő irányokban építenek ki és ápolnak elkötelezettségi és függőségi viszonyokat *külső* szövetségesekkel.

Az uralkodó osztály jobbkeze, a hagyományosan „jobboldalinak” nevezett „nemzeti”, „magyar” és „keresztény” érdekszövetség elsősorban a „nemzetinek” nevezett belső-hazai-helyi tőkével, keleti és déli kapcsolatok kiépítésével, illetve mindenekelőtt kínai, dél-koreai és orosz tőkeérdekeltségek bevonásával *ellensúlyozza és mélyíti el az ország külső függőségét, amely alapvetően a tőkés világ gazdaság nyugati centrumtérsegeihez köti*. Ezzel szemben az uralkodó osztály balkeze, a jellegzetes módon „baloldalinak” nevezett „européer”, „kozmozopolita” és „liberális” érdekszövetség elsősorban a nyugat-európai és észak-amerikai kapcsolatok elmélyítésével, illetve külső-nyugati-transznacionális tőkeérdekeltségek bevonásával *erősíti meg és mélyíti tovább az ország alapvető függőségét a kapitalista világ gazdaság nyugati centrumtérsegeitől*.

Mármint hogyan értékelhető az uralkodó osztály belső átrendeződése e külső kötődések és függőségek

¹⁹ Ez a megfogalmazás legalább annyit köszönhet Loïc Wacquant koncepciójának („az állam jobb és balkeze”), mint Terence Hill és Bud Spencer népszerű filmjének (*Az ördög jobb és balkeze*, 1988 [1970]).

²⁰ Az új kihívást 2021 ősze és 2022 tavasza között Márki-Zay Péter, 2024 tavasza óta Magyar Péter személyesíti meg.

átalakulásának fényében? A külkapcsolatokat tekintve mivel kecsegtet az uralkodó osztály újonnan kihívóként fellépő „européer”, „kozropolita” és „liberális” érdekszövetségének átalakulása? *Megerősíti és elmélyíti az ország alapvető függőségét a kapitalista világ gazdaság nyugati centrumtársaságaitól.* A külső kötődések és függőségek struktúrájában ugyanazt ígéri, amit az uralkodó osztály balkeze, a jellegzetes módon „baloldalinak” nevezett érdekszövetség ígért. Igazi újdonsága abban rejlik, hogy újjászerveződve immár hitelesebbnek és erélyesebbnek mutatkozik a kihívó szerepében, miközben már nem is állítja önmagáról, hogy baloldali lenne vagy akarna lenni.

A magyarországi uralkodó osztály erőviszonyait tehát alapvetően két kiterjedt érdekszövetség küzdelme alakítja. Ezek az érdekszövetségek ráadásul nagyon komoly erőfeszítéseket tesznek arra, hogy bevonják szövetségi hálójukba az uralmuknak alávetett, dolgozó osztályok tagjait is. Szükségük van rájuk szervezeteik tagjaiként, támogatókként, követőkként, hívekként, drukkerékként, aktivistákként, fogyasztókként, valamint *szavazókként*. Az uralkodó osztály erőterén *belül* megszerveződő érdekszövetségek tehát egyaránt intézményes kapcsolatokat építenek ki „kifelé” (külső kapcsolatokkal) és „lefelé” (a dolgozók alávetett osztályai felé). Az uralkodó osztály határain túlnyúló érdekszövetségek e hálóját – Antonio Gramsci nyomán – az alábbiakban történelmi blokkoknak fogom nevezni.

Meghatározásukat követően röviden jellemezni fogom a két nagy hazai történelmi blokkot. Egyfelől az „antidemokratikus populizmus” érdekszövetségét, amelyet az uralkodó osztály jobbkeze épített ki, másfelől a „demokratikus antipopulizmus” érdekszövetségét, az uralkodó osztály balkezének művét. Írásomat egy harmadik történelmi blokk felépítésére-megerősítésére tett ajánlattal zárom.

Az ideológia anyagi struktúrája – a történelmi blokk (Antonio Gramsci nyomán)²¹

A történelmi blokk (vagy történelmi tömb) Gramscinál osztályok közötti szövetséget, pontosabban osztályok egyes alkotórészei közti érdekszövetségi hálót jelent. Egy-egy ilyen blokknak minden esetben vannak az uralkodó osztályhoz tartozó vezető-irányító csoportjai, illetve vannak az *ő uralmuknak alávetett, de érdekszövetségükbe bevont* csoportjai is a dolgozó osztályok köreiből.

A történelmi blokk így egyfajta osztályszövetség, amely összekapcsol különböző feladatköröket ellátó szereplőket (tőkéseket és üzletembereket, politikusokat és szakértőket, értelmiségieket és szakembereket *szélesebb társadalmi csoportokkal*). *Történelmi* ez a blokk egyrészt mert e blokkba szerveződés (blokkosodás, tömbösödés) minden esetben történeti folyamatok, történelmi építőmunka eredménye, és másrészt mert egy-egy ilyen blokk történelemformáló erővel bír.

A történelmi blokk kollektív, szervezett erőt testesít meg. Arra törekszik, hogy képessé váljon akaratát keresztülvinni, illetve ellent tudjon tartani más szervezett erőknek – képes legyen blokkolni más erők és akaratok érvényesítését. Egy történelmi blokk a bennük kifejezésre jutó közös érdek érvényesítésére épül fel (erre építik fel), annak érdekében, hogy ez a történeti munkával létrehozott, politikailag, gazdaságilag

²¹ Az alábbiakban Antonio Gramsci 1929 és 1935 keletkezett börtönfeljegyzéseinek vonatkozó passzusait értelmezem. A Gramscit elemző szakirodalomban vita van arról, hogy a történelmi blokk (*blocco storico*) és a társadalmi blokk (*blocco sociale*) koncepciói mennyiben tekinthetők azonosnak, hasonlóknak, illetve különbözőnek. Ez utóbbi alapvetően osztályok-osztályrészek (érdek)szövetségét, társadalmi erők (érdek)szövetségeit jelenti. Az alábbiakban hasonlóságuk mellett érvelek, a két fogalmat egymással szorosan összekapcsolódónak tekintem és szinonimaként használom. Illik jeleznem azonban, hogy lényegi különbözőségük mellett és ezért felcserélésük ellen érvel David Forgacs, Derek Boothman és a nyomukban Kate Crehan is; nagyon köszönöm Nagy Kristófnak, hogy erre felhívta a figyelmemet! Az ellenérvek: Forgacs, David (szerk.): *An Antonio Gramsci Reader – Selected Writings, 1916–1935*. New York: Schocken Books, 1988. [1916–1935] 424. Forgacs, David (szerk.): *The Antonio Gramsci Reader – Selected Writings, 1916–1935*. New York: New York University Press, 2000. [1916–1935] 424. Boothman, Derek: A Note on the Evolution – and Translation – of Some Key Gramscian Terms. *Socialism and Democracy* 14. évf., 2. sz. (2000). 115–130., itt: 125. old. és 26. végjegyzet. Valamint: Crehan, Kate: *Gramsci's Common Sense – Inequality and Its Narratives*. Durham/London: Duke University Press, 2016. 38.

és kulturálisan egyaránt integrált (integrálni próbált) társadalmi érdekszövetségi háló kifejezésre juttathassa világnézetét, érvényre juttathassa világakarást, vagyis elérhesse céljait.

Antonio Gramsci szemléletes megfogalmazásában:

Ha az értelmiség és a nép-nemzet, a vezetők és a vezetettek – kormányzók és kormányzottak – közötti viszony a szerves összeforrotságon alapul, amelyben érzelm és szenvedély megértessé, és így tudássá válik (nem mechanikusan, hanem életszerűen) –, csak ekkor képviselési a viszony, így megy végbe az egyes egyedek cseréje kormányzottak és kormányzók, vezetettek és vezetők között, és valósul meg az együttélés, az egyetlen társadalmi erő; létrejön a »történelmi blokk«.²²

Szembetűnő, hogy az idézetben alapvetően kormányzásról, vezetésről, irányításról (később látni fogjuk: hegemoniáról, hegemoniára törekvésről, hegemoniaépítésről) van szó. Ennek módja ideális esetben a képviselés, a képviselési viszony. Jobban megvizsgálva a szövegrészletet azonban nem pusztán erről, hanem blokkon belüli társadalmi mobilitásról is szó esik benne. Az „egyes egyedek cseréje” a társadalmi mozgás, a felemelkedés és lecsúszás *belső* pályáit-csatornáit jelzi. Az egyének mozgása mindenekelőtt *egy történelmi blokkon belül, az érdekszövetségi hálók hajszálcsovein keresztül lehetséges*.

Figyelemre méltó továbbá, hogy Gramsci itt egyszerre ír „szerves összeforrotságról”, „nem mechanikus, hanem életszerű” tudásról, „társadalmi erőről”, sőt „együttélésről”. Ezek organikus-vitális metaforák. Azt fejezik ki, hogy a blokk anyagcseréjét annak *belső* erezte teszi lehetővé, bennük az információk és az erőforrások áramlása a véráramhoz hasonlítható. Hírek, pénzek, információk, támogatások, érdekek együttesen, e hálózattá összeálló összeköttetések révén tartják életben az efféle érdekalapú osztályszövetségeket. A blokkon belüli kötések egyaránt biztosítják intézményes (formális) és intézményesítetlen (informális) kapcsolatok: személyes és személytelen, közvetlen és közvetett, formalizált (hivatalossá tett) és formalizálatlan (megszemélyesítettként meghagyott) pályák.²³

Gramsci meglátása szerint e tekintetben kulcsfontosságú a sajtó szerepe. Felteszi a kérdést: „[...] hogyan szervezi meg az uralkodó osztály a maga ideológiai struktúráját, vagyis azt az anyagi szervezetet, amely az elméleti vagy ideológiai »front« fenntartására, védelmére és fejlesztésére szolgál”? Meg is válaszolja kérdését:

A leginkább figyelemre méltó és legdinamikusabb alkotórész általános értelemben véve a sajtó: a kiadók (amelyeknek kifejezett vagy rejtett programjuk van, és bizonyos meghatározott irányzatokra támaszkodnak), a politikai napilapok, a legkülönbözőbb – tudományos, irodalmi, filológiai, ismeretterjesztő – folyóiratok, különböző időszakos kiadványok, egészen az egyházközségi közleményekig.²⁴

Gramsci aktív életében, a huszadik század első harmadában ez természetesen a nyomtatott sajtót jelentette. Ma már alighanem egymással összekapcsolt médiumokról, médiarendszerekről írna. Ám távolról sem csak erről van szó. Szélesebben ez *az ideológia anyagi struktúrája, a kulturális és művelődési intézmények egész hálózata*, amelyet – nézete szerint – a katolikus egyház épített ki és működtetett mintaszerűen:

A sajtó ennek az ideológiai struktúrának a legdinamikusabb eleme, de nem az egyetlen: minden ide tartozik, ami közvetve vagy közvetlenül befolyásolhatja a közvéleményt: könyvtárak, iskolák, különféle klubok, egészen az építészetig, az utcák elhelyezéséig és elnevezéséig. Nem magyarázhatnánk meg, miként őrizte

²² Gramsci, Antonio: *Válaszút a pedagógiában*. Szerk. és bevezető: Manacorda, Mario Alighiero, ford.: Bólyai Imréné. Budapest: Akadémiai, 1979. [1929–1935] 79–80.

²³ Ezeket a megszemélyesített, nagyrészt informális érdekszövetségeket a szakirodalom olykor klientelizmusként, illetve patronus–kliens-viszonyrendszerként, illetve -hálózatként értelmezi. Mouzelis, Nicos: Class and Clientelistic Politics – The Case of Greece. *Sociological Review* 26. évf., 3. sz. (1978). 471–497. Itt és most aktuális látélet: Kovai Cecília – Pulay Gergely: A kliensi viszonyok mindennapi működése. In: Kovács Imre (szerk.): *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás – A magyar társadalom a 2020-as évek elején*. 2. kötet. Budapest: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2024. 225–274.

²⁴ Gramsci: *Marxizmus, kultúra, művészet – Válogatott írások*. 127.

meg helyzetét az egyház a modern társadalomban, ha nem ismernők mindennapi, türelmes erőfeszítéseit, amelyeket annak érdekében tesz, hogy szüntelenül növelje a maga sajátos részesedését *az ideológia ezen anyagi struktúrájából*.²⁵

Az „ideológia anyagi struktúrája” más megfogalmazásban maga a történelmi blokk. Ez adja a gondolatok testét, és – mint később látni fogjuk – a hegemonia húsát. Ez az a materiális intézményi hálózat, amely ismereteket és gondolatokat termel, eszméket és nézeteket terjeszt, és közben ideológiát, tág értelemben vett filozófiát közvetít. Ilyen módon egyszeriben érthetővé válnak Gramsci meghökkentően elvontnak tűnő fejtegetései is:

Azt hiszem, e megállapítások elemzése megerősíti a »történelmi blokk« koncepcióját, amelyben az anyagi erők jelentik a tartalmat, és az ideológiák a formát; a tartalom és forma megkülönböztetése tisztán didaktikus: az anyagi erőket nem lehetne történelmileg megragadni forma nélkül, s az ideológiák anyagi erők nélkül egyéni gondolattekervények lennének.²⁶

És így értendők Gramsci történelmi blokkról szóló jellemzései is – „a természet és a szellem (alap és felépítmény) egysége, az ellentétes és a különböző dolgok egysége”²⁷ –, ahol is az alap az anyagi-termelési-intézményes feltételrendszer, míg a felépítmények ennek szellemi-eszmei-ideologikus kifejeződései: „Az alap és a felépítmények »történelmi blokkot« alkotnak, vagyis a felépítmények bonyolult, ellentétes és ellentmondásos egésze a termelési társadalmi viszonyok egészének a tükröződése.”²⁸

Ne tévesszen azonban meg bennünket, hogy az ideológia itt „tükröződésként” jelenik meg. Ez kölcsönhatást, együttes alakítást, oda és vissza ható formálást – azaz: *dialektikus viszonyt* jelent: „Az érvelés az alap és a felépítmények közötti szükségszerű *kölcsönhatáson* alapszik (ez a kölcsönhatás nem más, mint maga a *valóságos dialektikus folyamat*).”²⁹ Gramsci sem egyirányú, mechanikus okságra gondolt, ami szerint az alap egyirányúan determinálná a felépítményt, ami így pusztán meghatározott, de maga nem meghatározó. A felépítmény igenis meghatározó (miközben meghatározott is), az ideológia igenis nagyon komoly formálóerővel rendelkezik (miközben maga is formált). Gramsci is felhívja a figyelmet ugyanakkor az ideológia fogalmának pontatlan, túlságosan tág használatára, ami nagyon sok zavar forrása:

Véleményem szerint az ideológiák értékének megítélésében a tévedés egyik eleme abban keresendő (és ez nem véletlen), hogy az ideológia elnevezéssel egyaránt jelölik egy meghatározott alap szükségszerű felépítményét és egyes egyének önkényes képzelődéseit. A szó [utóbbi] rossz jelentése kiterjedtté vált, s ez módosította és meghamisította az ideológia fogalmának elméleti elemzését.³⁰

Ezért aztán Gramsci szerint is élesen el kell választani e kettőt egymástól:

Különbséget kell tehát tenni a történelmileg szerves, egy meghatározott [alap]struktúra számára szükségszerű ideológiák, valamint az önkényes, kiagyalt, »akart« ideológiák között. Amennyiben történelmileg szükségszerűek, érvényességük »lélektani« érvényesség, »szervezik« az embertömegeket,

²⁵ Gramsci: *Marxizmus, kultúra, művészet – Válogatott írások*. 127–128. (Kiemelés tőlem.)

²⁶ Gramsci, Antonio: *Filozófiai írások*. Szerk.: Kende László – Pankovits József, ford.: Rozsnyai Ervin, egybevetette: Józsa Péter, bevezető: Huszár Tibor. Budapest: Kossuth, 1970. [1929–1935] 106. Ugyanez a passzus kissé más fordításban: Gramsci: *Marxizmus, kultúra, művészet – Válogatott írások*. 60–61.

²⁷ Gramsci, Antonio: *Az új fejedelem – Jegyzetek Machiavellihez*. Ford. és utószó: Betlen János, szerk.: Bence György, egybevetette: Kis János. Budapest: Európa (Magyar Helikon), 1977. [1929–1935] 23.

²⁸ Gramsci: *Marxizmus, kultúra, művészet – Válogatott írások*. 57. Ugyanez a passzus némiképp más fordításban: Gramsci: *Filozófiai írások*. 94.

²⁹ Gramsci: *Marxizmus, kultúra, művészet – Válogatott írások*. 57. (Kiemelés tőlem.) Ugyanez a passzus kissé más fordításban: Gramsci: *Filozófiai írások*. 94. Lásd: Williams, Raymond: Alap és felépítmény a marxista kultúraelméletben. Ford.: Szarvas Márton, egybevetette: Kőszeghy Ferenc. *Fordulat* 30. sz. (2022 [1973]). 40–62.

³⁰ Gramsci: *Filozófiai írások*. 105–106. Ugyanez kissé eltérő fordításban: Gramsci: *Marxizmus, kultúra, művészet – Válogatott írások*. 60.

alakítják a terrénomot, amelyen az emberek mozognak, tudatára ébrednek helyzetüknek, harcolnak stb.³¹

Amennyiben az ideológiát úgy értjük, hogy szervezik a tömegeket és alakítják a tereket, amelyekben mozognak és küzdenek, ennyiben az ideológia valóban nagyon jelentős történelemformáló erő. De még így sem mondhatjuk, hogy fontosabb lenne az alpnál, a felépítmény(ek) anyagi-termelési-intézményes feltételrendszerénél. Egy Gramscit idéző szerves metaforával élve: minden egyes fa törzse és koronája jobban felhívja magára érzékeinket és figyelmünket, mint talaja, amelyből kinőtt; mégsem mondhatnánk, hogy e fa törzse és koronája fontosabb lenne talajánál vagy hogy jelentősége elsődleges lenne földjében rejlő gyökérzetéhez képest.³²

Történelmi blokkok küzdelme a hegemonia megszerzéséért

A történelmi blokkok egymással párhuzamos, függőleges szerveződéseként vertikálisan osztják fel a társadalmi teret. Az uralkodó osztály balkeze az 1989-es rendszerváltás után a társadalmi térben lefelé nyúlva kiépítette a demokratikus antipopulizmus érdekszövetségét, azt a minduntalan a demokráciára hivatkozó történelmi blokkot, amely a haladás nevében, a nyugati felzárkózás, valamint az euroatlanti integráció reményében a nép ellen, a dolgozó és alávetett osztályok anyagi követeléseivel szemben lépett fel. Nevét onnan kapta, hogy folyamatosan a demokráciára hivatkozik, miközben népellenes. Ezzel szemben az uralkodó osztály jobbkeze a kilencvenes évektől szintén kiépítette az antidemokratikus populizmus érdekszövetségét, azt a visszatérően a magyar népre hivatkozó történelmi blokkot, amely a haza nevében, a nemzeti önrendelkezés és szuverenitás visszaszerzésének védelmében átalakította a plurális-liberális demokrácia intézményrendszerét. E blokk folyamatosan a magyar népre-nemzetre hivatkozik, miközben demokráciaellenes.³³

A két történelmi blokk a kétezres évek utolsó harmadáig nagyjából hasonló nagyságú erőket testesített meg. Jellegzetesen inkább függőleges kiterjedésű társadalmi szerveződéseként párhuzamos valóságokat építettek ki. Laki László megfogalmazása szerint ez a folyamat egyúttal „a társadalom pártosításának” gyakorlataként is értelmezhető:

[...] az elégedetlenkedő szakszervezetek ellen be lehetett vetni a »saját« szakszervezetet, a tüntető gazdák ellen a »saját« gazdaszervezetet, a szervezkedő iparkamara ellen a »saját« kamarát, a protestáló polgármesterek vagy ifjúsági szervezet ellen a »saját« polgármestereket és ifjúsági szervezeteket, és a kivonuló zöldek ellen a »saját« zöldeket. Aztán az elégtelen kutatási források okán hangoskodó tudósok ellen a »saját« tudósokat, a kritizáló vagy sárokozó írások és műsorok ellen a »saját« kritikusokat, lapokat és műsorokat, végül pedig – hogy a propagandagépezet teljes legyen – a »ti« rádiótok és televíziótok ellen a »saját« rádiót és televíziót.³⁴

³¹ Gramsci: *Filozófiai írások*, 106. Ugyanez más fordításban: Gramsci: *Marxizmus, kultúra, művészet – Válogatott írások*, 60–61.

³² Pedig lényegében ezt állítja Kiss Viktor a posztmarxista-újbaloldali szerzőkre hivatkozva – mindenekelőtt e két könyvében: Kiss: *Ideológia, kritika, posztmarxizmus – A baloldal új korszaka felé*, valamint: Kiss: *Kívül/Belül – Egy új politikai logika*. Utóbbi bírálata: Éber: A „posztmodern kapitalizmus” félreértései..., 150–176. És így tesz (Kiss Viktorral e tekintetben egyetértésben) Békés Márton is Gramsci újjobboldali félreértelmezésére támaszkodva – mindenekelőtt e két könyvében: Békés Márton: *Kulturális hadviselés – A kulturális hatalom elmélete és gyakorlata*. Budapest: KKI-TTKK, 2020. Békés Márton: *Nemzeti blokk – A Nemzeti Együttműködés Rendszere*. Budapest: KKI-TTKK, 2022. Bírálata: Éber Márk Áron: Antonio Gramsci második kirablása – Az antikapitalizmus egyik klasszikusának újbaloldali és újjobboldali (félre)értelmezéseiről. *Eszmélet* 35. évf., 138. sz. (2023). 65–88.

³³ Demokratikus antipopulizmus és antidemokratikus populizmus fogalmi kettőse Gagyi Ágnestől származik: Gagyi Ágnes: Az antipopulizmus mint a rendszerváltás szimbolikus eleme. *Fordulat* 21. sz. (2014). 298–316., Gagyi, Ágnes: „Coloniality of Power” in East Central Europe – External Penetration as Internal Force in Post-Socialist Hungarian Politics. *Journal of World-Systems Research* 22. évf., 2. sz. (2016). 349–372. Valamint: Éber Márk Áron – Gagyi Ágnes – Gerőcs Tamás – Jelinek Csaba – Pinkasz András: 1989 – Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. *Fordulat* 21. sz. (2014). 10–63.

³⁴ Laki László: Rendszerváltások Magyarországon a 20. században. In: Kovács Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek – Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 2006. 39–77., itt: 71–72.

A két történelmi blokk küzdelme a hegemoniáért így immár évtizedeket ölel fel. A hegemoniaépítés itt tehát történelmi blokkok építését és azon belül intézményépítést jelent – a fenti idézet példáival: szakszervezetek, gazdaszervezetek, iparkamarák, ifjúsági szervezetek, szakmai szervezetek, lapok, sajtótermékek, médiumok, rádiók, televíziók alapítását, bővítését. Továbbá az általuk közvetített üzenetek, világnézetek, ideológiák terjesztését.³⁵

Az elmúlt másfél évtizedben az uralkodó osztály jobbkeze és az általa kiépített történelmi blokk kerekedett felül. Az antidemokratikus populizmus érdekszövetsége az államhatalom 2010-es megszerzésével jelentős előnybe került a hegemonia megszerzéséért folytatott küzdelemben. Eközben az uralkodó osztály balkeze és az általa kiépített történelmi blokk jelentősen meggyengült. A demokratikus antipopulizmus érdekszövetségének hanyatlásával egyidejűleg vissza-visszatérő kísérleteket látunk újjászervezésére is. 2024 tavasza óta ismét e blokk újraalkotási kísérletének lehetünk a tanúi.

A belső hegemoniáért folytatott *helyi* küzdelem mindazonáltal csak világszintű átalakulási folyamatokkal összefüggésben értelmezhető megfelelően. A hazai fejlemények a tőkefelhalmozás világrendszerszintű hullámaiba és a globális hegemoniák egymást követő hosszú ciklusaiiba ágyazódnak.³⁶ A hegemoniáért folytatott belső küzdelmek szoros összefüggésben állnak a globális hegemoniaátmenet és a blokkosodás transznacionális folyamataival.³⁷ Ebből következően természetesen nem csak az a kérdés, hogy miként alakulnak a magyar gazdaság és társadalom külkapcsolatai, külső pénzügyi-gazdasági függőségei, hanem az is, hogy ez milyen politikai-diplomáciai kötődésekkel jár együtt. Ez legalább négy kérdést vet fel: miképpen alakítja szövetségi kapcsolatait a két hazai történelmi blokk (1) az Európai Unióban, illetve (2) az Egyesült Államokban versengő történelmi blokkokkal; továbbá, hogy miként alakulnak a hazai uralkodó osztály különböző érdekszövetségeinek külkapcsolatai (3) a kínai, valamint (4) az orosz uralkodó osztállyal.³⁸

Végezetül kérdésként merülhet fel: mi hol vagyunk a világszintű és a helyi erőviszonyok e térképén? Mi mit tehetünk ebben a helyzetben?

A dolgozók alávetett osztályainak ajánlott stratégia: az ellenhegemónia-építés

Magyarországon az uralkodó osztálynak alávetett dolgozók osztályai kettős nyomás alatt állnak. Egyszerre kell ellentartaniuk az uralkodó osztály kormányzó jobboldalának és ama főáramú-centrista-liberális ellenzékének, amit korábban tévesen baloldálnak neveztek, de amely újjászerveződése után szintén nyíltan vállalja jobboldaliságát. A dolgozók alávetett osztályai magyarán *két jobboldali történelmi blokk* nyomása alatt állnak. Ezek az uralkodó osztály két oldalának érdekeit érvényesítik, miközben a dolgozók munkáját egyként leértékelik, az alávetettek felszabadulását pedig egyként blokkolják.

³⁵ A hegemonia fogalmát itt nem rekonstruálom ismét, csak utalok egy másik szöveghelyre, ahol álló- és mozgóháború, politikai társadalom és polgári (civil) társadalom, uralom és vezetés, alap és felépítmény összefüggésében már rekonstruáltam az eredeti, Gramscitól származó börtönfüzetek alapján: Éber: Antonio Gramsci második kirablása..., 65–88., különösen: 69–75. Valamint: Éber Márk Áron: Mit írt Gramsci a hegemoniáról a börtönfüzetekbe? – Az antikapitalista Gramsci a magyar újjjobboldal kezében 3. rész. *Új Egyenlőség*, 2023. URL: <https://ujegyenloseg.hu/mit-irt-gramsci-a-hegemoniarol-a-bortonfuzetekbe/>. Hozzáférés: 2025.01.19.

³⁶ E globális összefüggéseket itt nem fejtem ki részletesebben, bővebben: Éber Márk Áron – Gagy Ágnes – Gerőcs Tamás – Jelinek Csaba: 2008–2018 – Válság és hegemonia Magyarországon. *Fordulat* 26. sz. (2019). 28–75., valamint a *Fordulat* folyóirat 26. lapszámában.

³⁷ A migráció vonatkozásában ennek nagyszerű elemzését nyújtja például Melegh Attila könyve: Melegh, Attila: *The Migration Turn and Eastern Europe – A Global Historical Sociological Analysis*. London: Palgrave Macmillan, 2023. Valamint: Melegh Attila: Hegemoniák és ellenhegemoniák – A migrációs fordulat és Kelet-Európa. *Eszmélet* 36. évf., 142. sz. (2024). 71–103.

³⁸ Mindennek részletes elemzésére e keretek között nincsen mód. Dióhéjban csak annyit jegyezhetek itt meg, hogy Donald Trump és az Egyesült Államok Republikánus Pártjának 2024 őszi győzelme a kormányzó magyarországi jobboldal pozícióit erősíti, miközben az Európai Unió jelenlegi, uralkodó történelmi blokkja mindinkább kritikussá látszik válik a hazai kormányerővel szemben és a jelek szerint annak új kihívójával kötne inkább szövetséget.

E küzdelem egyik mellékkövetkezménye, hogy a korábban baloldali(nak mondott) erők az egymást követő kudarcok után mind közelebb kerültek a végső megsemmisüléséhez.³⁹ Álláspontom szerint e fejlemény nem katasztrófával fenyegető tragédia, hanem – éppen ellenkezőleg – *lehetőség a baloldal újjáépítésére. Újjáalkotására egészen az alapoktól kezdve*. Összességében tehát 2024-ben nem a baloldal omlott össze. *A baloldal éppen csak most kapott esélyt a megszületésre, a kibontakozásra, a megerősödéssre.*

Antonio Gramsci és követői ajánlata az *ellenhegemónia-építés*. Nem pusztán az ellenhegemónia-építés elmélete (egy régi-új teória az elméletíróknak és olvasóiknak a szöveg örömeért, a szöveg kéje kedvéért), hanem az ellenhegemónia-építés *gyakorlata*. Ez a *gyakorlat elméleteként*, vagy – ahogyan Gramsci nevezte saját szellemi hagyományát – *a gyakorlat filozófiájaként* értendő. Az ellenhegemónia-építés ugyanis ellenhatalom-építést jelent: a hivatalos, bevett értelmezésekkel szembenálló értelmezések kidolgozását, ellenintézmények felépítését és megerősítését, ellentársadalom és ellenkultúra szervezését. Az uralkodó osztály két oldalával és történelmi blokkjaival szemben *egy harmadik* érdekszövetségi háló létrehozását – szövetségesek, támogatók, pártolók *egy harmadik blokkjának* megszervezését.

Az ellenhegemónia-építés kollektív, szervezett erőfeszítést igényel. A blokképítés, az intézményépítés, a szervezés és a szövetségekötés gyakorlatait. Praxisként felettébb lassú, fokozatos és munkaigényes: időben elnyújtott lázadás. Azok követhetik ezt a stratégiát, akiknek van elég lehetőségük, képességük, elszántságuk és erőforrásuk arra, hogy értelmezéseikkel, intézményeikkel és szerveződésekkel szembeszegüljenek a rivális történelmi blokkok és különösen a hegemon történelmi blokk értelmezéseivel, intézményeivel és szerveződésekkel.

Bagi Zsolt írásához kapcsolódva: az ellenhegemónia-építés ajánlat, mégpedig egy gyakorlatra vonatkozó ajánlat a Bagi Zsolt által is megcélzott „másik világ együttes létrehozására.”⁴⁰ Ez a közös erőfeszítés ugyanakkor biztosan többet követel tőlünk a szöveg örömeinél, az elméletek írásának és olvasásának kéjénél. A gyakorlat elméleteként ez szervezésre és cselekvésre hív – miközben se vezetést, se megmondást nem igényel.

Kapelner Zsolt írja: „Megérteni a társadalmat – azért, hogy megváltoztassuk –, annyi, mint meghaladni a fennálló hamisságát, elvetni ideológiáját – *az igazságban élni*.”⁴¹ Igen, valóban erre van szükség. De tudatosítanunk kell, hogy ezzel harcba indulunk. Ehhez pedig a reális erőviszonyokból kell kiindulnunk, mert csak így lehetséges sikerre vinnünk az ellenhegemónia-építés küzdelmét. Elméletre van szükség, de *a mozgalom számára*.

Kiss Viktor írásához: igenis vezet út a radikális-forradalmi változás felé, ehhez pedig valóban számot kell vetni a kapitalizmus újjászerveződésével (ami végső soron nevezhető akár „posztmodern kapitalizmusnak” is). Mindazonáltal komoly kétségek merülnek fel (bennem) a tekintetben, hogy az itt szükséges stratégia mennyiben alapozható a posztmarxizmus elméletére. Valamint a tekintetben is, hogy pontosan milyen szerepet játszhat az ellenhegemónia-építés gyakorlatában a posztmodern kapitalizmuson belüli résekre, repedésekre, hézagokra és hasadékokra építő autonomista stratégia.⁴²

³⁹ E baljós folyamatot elemezve teszi közzé Földes György meg-megújuló ajánlatait a baloldal újjáalkotására: Földes György: Értékek és érdekek – Töprengés összekapcsolásuk tudományáról és képességéről, elméletéről és politikáról. *Új szem*, 2023. URL: <https://ujszem.org/2023/02/10/foldes-gyorgy-ertekek-erdekek/>. Hozzáférés: 2025.01.19. Valamint: Földes György: A baloldaliságról. *Népszava (Szép Szó)*, 2024. URL: <https://nepszava.hu/3227677-foldes-gyorgy-a-baloldalisagrol>. Hozzáférés: 2025.01.19. Az ekörül folyt vita összefoglalása és válaszem: Éber Márk Áron: Lesz még politikai baloldal Magyarországon? *Új Egyenlőség*, 2024. URL: <https://ujegyenloseg.hu/lesz-meg-politikai-baloldal-magyarorszagon/>. Hozzáférés: 2025.01.19.

⁴⁰ Bagi: Élni az ajánlattal.

⁴¹ Kapelner: Elmélet és mozgalom. (Kiemelés az eredetiben.)

⁴² Chibber, Vivek: Hogyan legyünk szocialisták a huszonegyedik században – Kritika Erik Olin Wright: *Hogyan legyünk antikapitalisták a huszonegyedik században* c. könyvéről. Ford. és jegyzetek: Éber Márk Áron. *Eszmélet* 36. évf., 141. sz. (2024). 37–49. Újraközölve: Chibber, Vivek: Hogyan legyünk demokratikus szocialisták a huszonegyedik században. Ford. és jegyzetek: Éber

Az ellenhegemónia-építés – ebben a helyzetben – egy harmadik történelmi blokk felépítését jelenti. Ennek központi eleme az alávetett osztályok (ön)szervez(őd)ése, a dolgozó osztályok hatalmának újjászervez(őd)ése, képességei (ön)fejlesztése. Mindezt úgy, hogy a hegemoniáért folytatott küzdelemben a két rivális blokk *közös érdeke*, hogy egy harmadik blokk ne erősödhesen meg. Sikerünkben az uralkodó osztály két oldala *egyaránt ellenérdekelt*. A harmadik történelmi blokk felépítéséhez és megerősítéséhez mindkét rivális blokkot meg kell bontani. Az alávetettség felszámolásának nem látszik más útja.

Nem túlzás tehát azt állítani, hogy az ellenhegemónia-építés *valóban küzdelem*. A gyakorlat filozófiájának máig ható hagyományában azonban ennek is megvannak a stratégiai, taktikai és technikai elemei. Ezek igenis elsajátítható képességek, illetve eljárások. Bőven van mit alkalmaznunk, bőven van mit megtanulnunk használni.⁴³

Gramsci vonatkozó ajánlata – közvetlenül 1926 novemberi letartóztatása és bebörtönzése előtt – az észak-olaszországi ipari munkásosztály és a dél-olaszországi mezőgazdasági dolgozók osztályszövetségének létrehozása, történelmi blokkjuk felépítése volt. Gramsci stratégiai elképzelése az volt, hogy e dolgozó osztályoknak *egymással kell érdekszövetségre lépniük* ahelyett, hogy két külön történelmi blokk alávetettjei maradjanak. Vagyis ahelyett, hogy a munkásság (északon) továbbra is alávetett maradjon az ipari burzsoáziának (az ipari blokkban), a parasztok és földmunkások (délen) pedig továbbra is földbirtokosok osztályuralmának legyenek alávetettjei (az agrárblokkban). Számszerűleg a dolgozó osztályok vannak túlnyomó többségben. Az uralkodó osztály két oldala viszont – a két rivális történelmi blokk küzdelmén keresztül – megosztja őket és uralkodik felettük.

Gramsci minden rendelkezésére álló eszközzel hozzá kívánt járulni az osztályuralomnak alávetett dolgozó osztályok felszabadulásához-felszabadításához. Célja az volt, hogy parasztok és munkások dolgozó osztályai, vagyis a „nemzeti-népi kollektív akarat”⁴⁴ egy önálló történelmi blokkban egyesülve antikapitalista politikájával megdönthesse az ipari burzsoázia és a mezőgazdasági birtokosok osztályuralmát.⁴⁵ Ebben természetesen a dolgozó osztályok oldalára helyezkedő értelmiségnek is nagyon fontos szerepet szánt. Mint írta, ezek az elkötelezett értelmiségiek

[...] folytatni fogják a megkezdett munkát, amely gigantikus és nehéz, de éppen ezért minden áldozatot megér (életünket is [...]), folytatni fogják ezt a munkát azok az északi és déli értelmiségiek (és sokan vannak, többen, mint hinnénk), akik megértették, hogy lényegileg a nemzet és a jövő letéteményese csak két társadalmi erő: a proletariátus és a parasztság.⁴⁶

Mindezt Gramsci 1926-ban, a korabeli itáliai viszonyokat szem előtt tartva írta *A déli kérdés néhány aspektusa* című (befejezetlen) írásának végén. Fontos ezen a ponton tudatosítanunk: Antonio Gramsci e stratégiai ajánlata csaknem száz évvel ezelőtti olaszországi erőviszonyokon alapul. Nagyon sokat tanulhatunk belőle, de ma *nem pontosan ugyanezt* a választ kell adnunk a „mi a teendő?” kérdésre. Sosem vezet sikerre, ha egy az egyben le kívánunk másolni egy száz évvel ezelőtti stratégiát. Nagyon sokat tanulhatunk viszont

Márk Áron. *Új Egyenlőség*. 2024. URL: <https://ujegyenloseg.hu/hogyan-legyunk-demokratikus-szocialistak-a-huszonegyedik-szazadban/>. Hozzáférés: 2025.01.19.

⁴³ Négy kötet, amelyből a legtöbbet tanultam az elmúlt években: Sunkara, Bhaskar: *The Socialist Manifesto – The Case for Radical Politics in an Era of Extreme Inequality*. London/New York: Verso, 2019. Chibber, Vivek: *Confronting Capitalism – How the World Works and How to Change It*. London/New York: Verso, 2022. Chibber, Vivek: *The Class Matrix – Social Theory After the Cultural Turn*. Cambridge, MA/London: Harvard University Press, 2022. Karácsony Szilárd: *Érdekvényesítés – Hogyan erősítsük meg a szakszervezeti mozgalmat?* Budapest: Napvilág, 2023. Összefoglalóan: Éber Márk Áron: A dolgozók hatalmának újjászervezéséért – Osztályszerkezet-elemzés és munkásosztály-politika Vivek Chibber felfogásában. *Eszmélet* 36. évf., 141. sz. (2024). 14–36.

⁴⁴ Részletesebben: Gramsci: *Az új fejedelm – Jegyzetek Machiavellihez*. 13–16.

⁴⁵ Gramsci, Antonio: A déli kérdés néhány aspektusa. In Gramsci, Antonio: *Politikai írások 1916–1926*. (Vál.: Szabó Tibor, ford.: Farkas Mária – Garami Szilvia – Sallay Géza – Szabó Tibor – Vigh Éva.) Budapest: Kossuth Kiadó, 1985. [1926] 231–259.

⁴⁶ Gramsci: A déli kérdés néhány aspektusa. 259.

(rész)sikereiből és kudarcaiból.

A múlt stratégiai ajánlatait és tapasztalatait *mindenkor alkotó módon* kell alkalmaznunk a jelen erőviszonyaira. Gramsci letartóztatása, száműzése, bebörtönzése, majd korai halála ott és akkor megakadályozta, hogy elérje céljait. Ezzel azonban nem az ellenhegemónia-építés és a blokképítés stratégiája vallott kudarcot, hanem annak egyik alkalmazási kísérlete. Ha célunk az egyetemes felszabadulás, akkor ennek eléréséhez a legjobb tudásunk szerinti eszközöket kell kiválasztanunk és a legnagyobb eséllyel sikerre vezető stratégiákat kell követnünk.⁴⁷ Őszintén meg kell vallanom: nem tudok hathatósabb stratégiát ajánlani egy antikapitalista baloldali dolgozói blokk felépítésénél. Antonio Gramsci egyik követőjeként ezért teszek most ajánlatot az ellenhegemónia-építés jelen erőviszonyokra alkalmazott elméletére – és *gyakorlatára*.

Az értelem pesszimizmusától az akarat optimizmusáig

Végül néhány gondolat a mozgalom lelkiállapotáról. Úgy látom, hogy amit sokan nyomásként, lenyomottságként, mélybe vetettségként érzékelhetünk, érvényes és valóságos tapasztalat. Nem tévedés, hanem *a valóságos alávetettség valóságos tapasztalata* – az uralkodó osztály két oldalának nyomása, blokkoló ereje nehezedik ránk.

Részben ebből következik, hogy a fennálló erőviszonyok minden realista elemzése lesújtóan sötét képet fest kilátásainkról, korunk egymásra torlódó válságairól, a kapitalista világrendszer ellentmondásainak baljós dinamikáiról. A valóságos folyamatok olykor kifejezetten dermesztőek, sőt letaglózóak. Ennél is nagyobb baj azonban, hogy e realitások borúlátásra és cselekvésképtelenségre kárhoztatnak bennünket. Az igazi veszély talán nem is a valóságból ered, hanem a valóság *efféle érzékeléséből*. És ami vele jár: az elkeseredésből, a reményvesztettségéből, a kiábrándulásból és a bénultságból.

Az értelem pesszimizmusából fakadó következtetések nagyon könnyen válnak önbeteljesítő jóslatokká. Ha elfogadjuk, hogy a valóság már csak ilyen és nem tehetünk ellene semmit, akkor bizony nem is fogunk tenni ellene semmit. Magunk válhatunk a legfenyegetőbb forгатókönyvek legkitartóbb támaszaivá, ha alávetettségünket kilátástalanságként fogjuk fel vagy a dolgok természetes, megváltoztathatatlan rendjének tekintjük. Az igazi veszély az elfogyó akaratból, az elillanó cselekvőképességből fakad.

A bénultságnak azonban mozgalmon belüli okai is lehetnek. Mindenekelőtt az, ha nem megfelelően bánunk egymással és önmagunkkal – ha beengedjük a mozgalomba a külvilág bénító és mérgező erőit. A valóság átalakítására szerveződő radikális mozgalmakat komolyan fenyegeti az a veszély, hogy szűkös levegőjű, olykor mérgező légkörű, esetleg dogmatikusan merev és elzárkózó, szélső esetben szektaszerűen zárt alakulatokká válnak. Mindez nem szükségszerű, nem elkerülhetetlen, de nem is ritka fejlemény. Amikor a különböző radikális mozgalmak jellegzetes betegségeinek kutatói megpróbálták tetten érni ennek megjelenési formáit, az alábbi sorokat írták:

Számos radikális mozgalomban, térben és miliőben kering valami, ami belülről szívja el e szerveződések erejét. Ilyen annak élvezete, hogy radikálisabbnak érezzük magunkat másoknál, és az afelett érzett aggodalom, hogy nem vagyunk elég radikálisak; ilyen az a bánatos komfort, ahogyan a kibontakozó eseményeket halott kategóriákba tuszkoljuk; ilyen a feszült figyelem, amellyel hibáinkat és bűnrészességünket kémleljük saját magunkban és másokban; ilyen a szorongó pózolás a közösségi médiában, a lájkoltság magaslatai és a mellőzöttség mélypontjai; ilyen a gyanakvás és a neheztelés, amit

⁴⁷ Elsősorban emiatt hasznos és tanulságos Erik Olin Wright antikapitalista stratégiákat mérlegelő kis kötete. Nem annyira végkövetkeztetése, mint inkább az antikapitalizmus stratégiai lehetőségeinek felmérése és átgondolása miatt: Wright, Erik Olin: *Hogyan legyünk antikapitalisták a huszonegyedik században*. Bázis Könyvek 2. kötet. Ford.: Konok Péter. Budapest: Open Books, 2022. [2019]. Szintén stratégiai szempontból nagyon hasznos kötet Nancy Fraseré, aki egy tágan értelmezett „ellenhegemónikus blokk” felépítésére tesz javaslatot: Fraser, Nancy: *Kannibál kapitalizmus: Hogyan falja fel a rendszer a demokráciát, a gondoskodást és a bolygót, és hogyan tudunk tenni ellene?* Bázis Könyvek 6. kötet. Ford.: Bakó Júlia. Budapest: Open Books, 2024. [2022].

akkor érzünk, amikor valami új jelenik meg a közelünkben; ilyen az is, amikor a kíváncsiság naivitásnak, a lenézés és a lekezelés pedig helyes reakciónak tűnik. Amikor felüti a fejét, egyszeriben úgy érezzük, hogy bizonyos módon kell viselkednünk: egyes dolgokat utálunk kell, de másokra is megfelelően kell reagálnunk. És mindenekelőtt ellenségesnek kell lennünk a másfélével, a kíváncsisággal, a nyitottsággal és a kísérletezéssel szemben.⁴⁸

De hiszen éppen ezek veszélyeire utal Kapelner Zsolt, amikor arról ír, hogy az elmélet e mozgalmi szerveződésekben könnyen a csoportthatárok megvonásának eszközévé válik; ez esetben az elméletnek nevezett dogma (amit rosszabb esetben az egyetlen igazságnak, az egyedül helyes útnak, a mindenki által követendő stratégiának kell tekinteni a csoportban) valóban nem képes ellátni az elmélet eredeti, valódi feladatait.⁴⁹ Vele egyetértésben alighanem Bagi Zsolt is azért kárhoztatja a vezetés feladatkörét és a megmondás gesztusát, mert nem egy ilyen világ együttes létrehozására kíván ajánlatot tenni.⁵⁰ Kiss Viktornál pedig a marxizmussal való szakításában, valamint az autonomizmus és a posztmarxizmus felé fordulásában vélhetően az is szerepet játszott, hogy a marxizmus története egyebek mellett az efféle civakodások, szakítások-szakadások, kiátkozások és hatalmi harcok története – olyan baljós hagyomány, amelytől jobbnak tűnik mindjobban eltávolodni.⁵¹ Mert ugyan ki szeretne a bizalmatlanság, a gyanakvás, a neheztelés, sőt a gyanúsítgatás szorongató légkörében dolgozni és küzdeni? Mégis ki tudná tartósan elviselni a szorongás, a biztonságihiány, a gyanú, a szégyen és a megszégyenítés, a megalázás és a megaláztatás mérgező környezetét? Ez valóban súlyosan aláássa az aktivitást, az elköteleződést, az akaraterőt és a közös cselekvés képességét.⁵²

E patológiák élesszemű megfigyelői szerint e mozgalmi betegségek a legpontosabban „merev radikalizmusként” (*rigid radicalism*), illetve „szomorú harcossággként” (*sad militancy*) írhatók le. Ezzel szemben ők „örömteli harcosságot” (*joyful militancy*) ajánlanak.⁵³ Az öröm és a szomorúság itt nem érzelmeket jelent, hanem két, egymással ellentétes irányú érzelmi folyamatot, társas dinamikát. Az öröm eredményeképpen testünk képességei növekednek és fejlődnek, nyitottabbá, érzékenyebbé, élettelibbé és aktívabbá válunk, erőnk megnövekszik, hatóképességünk kitágul, így képesek leszünk arra, hogy másokkal együtt cselekedjünk – alakítsuk a világot, miközben magunk is (át)alakulunk. Közösén képessé válunk az együttes, transzformatív cselekvésre. A szomorúság ezzel szemben az az érzelmi folyamat, amikor testi képességeink – éppen ellenkezőleg – szűkülnek és gyengülnek: bezárulunk, gátoltabbakká és merevebbé válunk, következképpen a kimerülés, a megrekedés, a letompulás és a megbénulás eredményeképpen elveszítjük képességünket arra, hogy másokkal együtt cselekedjünk – alakítsuk a világot és benne magunk is (át)alakuljunk. Ez egyfajta széthullás, meggyengülés, elkülönülés, hatóképesség-csökkenés.⁵⁴

Mindannyian az örömteli mozgalmiság útjait keressük. Bagi Zsolt – egyebek mellett – a szöveg örömében, az elmélet kéjében, egy másik világ együttes létrehozásában. Kapelner Zsolt szintén a mozgalom öröme

⁴⁸ bergman, carla – Montgomery, Nick: *Joyful Militancy – Building Thriving Resistance in Toxic Times*. Chico – Edinburgh: AK Press, 2017. 141–142. Nagyon hálás vagyok Ungvári Sárának, hogy a figyelmembe ajánlotta ezt a könyvet.

⁴⁹ Kapelner: *Elmélet és mozgalom*.

⁵⁰ Bagi: *Élni az ajánlattal*.

⁵¹ Kiss: *A forradalom keresése – Vannak-e még járható utak?*

⁵² E szorongató légkör jól ismerhető George Orwell két legnépszerűbb kései művéből, az *Állatfarmból* (1945 [1943–1944]), illetve az *1984-ből* (1949 [1948]). E műveiben a sztálini Szovjetunió kialakulását és működését mutatta be allegorikus, illetve disztópikus formában. Egy elterjedt értelmezés szerint Orwell általában a szocializmus, illetve a kommunizmus esküdt ellensége volt; valójában nem volt baloldallelenez, ellenkezőleg: demokratikus szocialista és antisztálinista volt.

⁵³ bergman–Montgomery: *Joyful Militancy – Building Thriving Resistance in Toxic Times*.

⁵⁴ Különösen izgalmas ez a Silvia Federicivel készített interjú: bergman, carla – Montgomery, Nick: Appendix 1: Feeling Powers Growing – An Interview with Silvia Federici. In: bergman–Montgomery: *Joyful Militancy – Building Thriving Resistance in Toxic Times*. 208–221. Magyarul rövidebben: Federici, Silvia: *Az örömteli militantizmusról*. Ford.: Piroth Attila. *Tett*, 2024. URL: <https://tett.merce.hu/2024/12/31/az-oromteli-militantizmusról/>. Hozzáférés: 2025.01.19.

összpontosító szerveződése mellett teszi le a voksát; éppen azért érvel az elmélet felszabadítása mellett, hogy az ne alakulhasson dogmává, ne maradjon a merev radikalizmus foglya, ne válhasson egymás ellen használt fegyverré a szomorú harcosság hitvitáiban. Az ő számára alighanem elvek és értékek kidolgozása is ezért különösen fontos egy olyan mozgalom számára, amely elsőként saját magán belül kívánja felépíteni az új világot. Ugyanez a prefiguratív politika melletti elkötelezettsége mondatja azt Kiss Viktorral, hogy a forradalom új útjának, indirekt és immár pozitív elképzelésének megtalálására van szükség. Az öröm e támogató és termékeny légköre minden radikális mozgalom nélkülözhetetlen erőforrása. A Gramscinál és a marxi hagyományban jelen lévő harciasság összekapcsolása a Spinozától és az autonomista hagyománytól eltanulható örömteliséggel, öröme törekvéssel – talán éppen ilyen lehetne az ellenhegemónia-építés örömteli harcosságának mozgalmi kultúrája.⁵⁵

A vészjósló árnyakat tehát a cselekvőképesség derűjével, az akarat optimizmusával és a remény harcos örömeivel kell ellensúlyoznunk. Mégpedig mindannyiunknak, együtt, közösen. Gramsci 1920 és 1933 között számos alkalommal papírra vetette – először fiatal újságíróként, később politikai fogolyként –: „*Pessimismo dell'intelligenza, ottimismo della volontà.*” Vagyis (Sallay Géza értelmező-kiegészítő fordításában): „Az értelem lehet pesszimista, de az akaratnak optimistának kell lennie.”⁵⁶ Az ellenhegemónia-építés gyakorlatához ezért örömmel, derűlátással, reménnyel is fel kell vértelnünk magunkat. Gramsci ehhez is hasznos útmutatóval szolgált:

Az optimizmus olyan szükségszerű reakció legyen, amelynek az értelem a kiindulópontja. Az egyetlen igazolható lelkesedés az, amely a létező valóság átalakítására törő értelmes akarral, intelligens tevékenységgel és konkrét kezdeményezésekben megnyilatkozó gazdag képzelőerővel párosul.⁵⁷

⁵⁵ Azaz közös pont lehet Benedictus de Spinoza vonatkozó tanítása; részben az ő autonomista értelmezése, részben a kulturális spinozizmus, valamint az öröme és a kulturális-politikai felszabadításra egyaránt összpontosító mozgalmiság. Bagi Zsolt: *Az esztétikai hatalom elmélete – Kulturális felszabadítás egy újbarokk korban*. Budapest: Napvilág, 2017. különösen: 72–82. Valamint: Bagi Zsolt: A tömeg ereje és a társadalom integritása – Spinoza hatalomelmélete. *Kellék* 45. sz. (2011). 49–67.

⁵⁶ Sallay Géza fordítása. Sallay: Antonio Gramsci. 14.

⁵⁷ Gramsci: *Marxizmus, kultúra, művészet – Válogatott írások*. 126–127.